

ΣΤΑΣΙΜΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΣΩΦΕΥΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ἡ προηγουμένη συζήτηση γιὰ τὸ ἀμερικανικὸ παράδειγμα μᾶς παροτρύνει νὰ προωθήσουμε τὸν στοχασμὸ μᾶς πάλω στῆ διαφορά μεταξὺ «στάσιμης ἱστορίας» καὶ «σωρευτικῆς ἱστορίας». Ἐὰν παρῶρα μὴ εἴπωμε στὴν Ἀμερικὴ τὸ προνόμιον τῆς σωρευτικῆς ἱστορίας μὴπως δὲν τὸ κάναμε μόνον καὶ μόνο ἐπειδὴ τῆς ἀναγνωρίζουμε τὴν πατρότητα μερικῶν συνεισφορῶν ποὺ δανειστήκαμε ἀπ' αὐτὴν ἢ ποὺ μοιάζουν μὲ τὶς δικές μας; Ὅμως ποιὰ θὰ ἦταν ἡ στάση μᾶς μπροστὰ σ' ἕναν πολιτισμὸ προσηλωμένο στὴν ἀνάπτυξιν τῶν δικῶν του ἀξιών, ἀπ' τὶς ὁποῖες καμμιὰ δὲν θὰ κέντριζε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ παρρηγητῆ; Τοῦτος ἐδῶ δὲν θὰ ἐκλινε νὰ χαρακτηρίσει αὐτὸν τὸν πολιτισμὸ ὡς στάσιμος; Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ διάκριση μεταξὺ τῶν δύο μορφῶν ἱστορίας ἐφαρμάσσεται ἀπὸ τὴν ἐσώτατη φύσιν τῶν πολιτισμῶν, στοὺς ὁποίους ἐφαρμόζεται, ἢ μὴπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐθνοκεντρικὴν προσοτικὴν, μέσα στὴν ὁποῖαν τοποθετούμαστε πάντοτε προκειμένου νὰ ἀποτιμήσουμε ἕναν διαφορετικὸν πολιτισμὸ; Ἔτσι, ὡς σωρευτικὸ θὰ θεωρούσαμε κάθε πολιτισμὸ ὁ ὁποῖος θὰ ἀναπτυσσόταν σὲ κατεύθυνσιν ἀνάλογη μὲ τὴ δική μας, δηλαδὴ ἢ ἀνάπτυξιν τοῦ ὁποίου θὰ εἶχε γιὰ μᾶς σημασία. Ἐνῶ οἱ ἄλλοι πολιτισμοὶ θὰ μᾶς φαίνονταν στάσιμοι ὄχι ἀπαραιτήτως ἐπειδὴ εἶναι τέτοιοι, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡ γραμμὴ τῆς ἀνάπτυξίνος τους δὲν σημαίνει τίποτε γιὰ μᾶς καὶ δὲν μπορεῖ νὰ μετρηθῆι μὲ τὰ δε-

δομένα του συστήματός ἀναφορᾶς πού χρησιμοποιοῦμε ἐμεῖς.

Τὸ ὅτι αὐτὸ συμβαίνει καταφαίνεται ἀν' ἐξετάσουμε, ἀκόμα καὶ συνοπτικά, τὶς συνθῆκες κάτω ἀπ' τὶς ὁποῖες ἐφαρμόζουμε τὴν διάκριση ἀνάμεσα στὶς δύο ιστορίες, ὅχι γιὰ νὰ χαρακτηρίσουμε κοινωνίες διαφορετικὲς ἀπὸ τὴ δική μας, ἀλλὰ αὐτὴν τὴν ἴδια τὴν κοινωνία μας ἐκ τῶν ἔσω. Αὐτὴ ἢ ἐφαρμογὴ εἶναι πιὸ συγχνὴ ἀπ' ὅ,τι πιστεύεται. Οἱ ἡλικιωμένοι ἀνθρώποι θεωροῦν γενικὰ ὡς στάσιμη τὴν ιστορία ἢ ὅποια ἐκτυλίσσεται στὰ γήρατά τους, κατ' ἀντίθεση μὲ τὴ σωρευτικὴ ιστορία τῆς ὁποίας μάρτυρες ὑπῆρξαν στὰ νιάτα τους. Μιὰ ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποία οἱ ἴδιοι δὲν ἔχουν ἐνεργῆ συμμετοχὴ καὶ δὲν παίζουν κανένα ρόλο, δὲν ἔχει πιά νόημα: δὲν συμβαίνει τίποτε ἢ ὅ,τι συμβαίνει παρουσιάζει στὰ μάτια τους μόνο ἀρνητικὰ χαρακτηριστικά· ἀντίθετα, τὰ ἑγγόνια τους ζοῦν αὐτὴν τὴν περίοδο μὲ ὄλη τὴ ζέση πού λησμονήσαν οἱ πρεσβύτεροί τους. Οἱ ἀντιπαλοὶ ἐνὸς πολιτικοῦ καθεστώτος δὲν ἀναγνωρίζουν εὐχαρίστως ὅτι τὸ καθεστῶς ἐξελίσσεται: τὸ ἀποδοκιμάζουν συλλήβδην, τὸ ἀποβιάζουν ἀπὸ τὴν ιστορία ὡς ἓνα εἶδος τερατώδους παρεμβολῆς πού μόνο μὲ τὸ τέλος τῆς θά ξαναρχίσει ἡ ζωή. Τελείως διαφορετικὴ εἶναι ἡ ἀντιληψὴ τῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ καθεστώτος, καὶ μάλιστα διαφέρει τόσο περισσότερο, ὅπως δφέλουμε νὰ παρατηρήσουμε, ὅσο πιὸ ἐνεργὰ καὶ σὲ ὅσο πιὸ ὑψηλὴ βαθμίδα συμμετέχουν στὴ λειτουργία τοῦ μηχανισμού. Ἡ ιστορικότητα ἐνὸς πολιτισμοῦ ἢ μιᾶς πολιτισμικῆς διαδικασίας ἢ, γιὰ νὰ μιλήσουμε ἀκριβέστερα, ἢ ὀφεί τούς ὡς συγκειμένους συμβάντος ἐξαρτᾶται, λοιπὸν, ὅχι ἀπὸ τὶς ἐργετικὲς ιδιότητές τους ἀλλὰ ἀπὸ τὴ θέση μας ἀπέναντί τους, ἀπὸ τὸ πλῆθος καὶ τὴν ποιότητα τῶν δικῶν μας ἐνδιαφερόντων στὸν χῶρο αὐτό.

Ἡ ἀντίθεση μεταξὺ τῶν προοδευτικῶν καὶ τῶν ἀδρανῶν πολιτισμῶν φαίνεται ἔτσι νὰ προκύπτει προῶτα-προῶτα ἀπὸ μιὰ διαφορὰ τοποθέτησης. Γιὰ τὸν παρατηρητὴ στὸ μικροσκοπιο, ὁ ὁποῖος βρίσκεται «στὸ ἰδιαικὸ σημεῖο» σὲ ὄρι-

σμένη ἀπόσταση ἀπὸ τὸν φακὸ του, τὰ ἐκτέρωθεν τοποθετημένα σώματα τοῦ φαίνονται θαλά καὶ συγκεχυμένα ἢ ἀκόμα καὶ δὲν τοῦ ἐμφανίζονται καθόλου, μοιολόγη ἢ ἀπόσταση εἶναι μόνο μερικὰ ἐκατοστὰ τοῦ χιλιοστοῦ· ἢ ματιὰ του διαπερνᾶ τὸ πρῶγμα. Μιὰ ἄλλη σύγκριση μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διαλύσουμε τὴν ἴδια ἀτυπία. Εἶναι ἐκείνη πού χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν ἐξήγηση τῶν πρώτων στοιχείων τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητας. Γιὰ νὰ δείξουμε ὅτι τὸ εὖρος καὶ ἡ ταχύτητα τῆς μετατόπισης τῶν σωμάτων δὲν εἶναι ἀπόλυτα μεγέθη, ἀλλὰ συνάρτηση τῆς θέσης τοῦ παρατηρητῆ, θυμίζουμε ὅτι γιὰ ἓναν ταξιδιδῶτη καθισμένο στὸ παράθυρο τοῦ τραινου ἢ ταχύτητα καὶ τὸ μῆκος τῶν ἄλλων τραινῶν ποικίλουν ἀνάλογα μὲ τὸ ἀν' αὐτὰ κινεῖται πρὸς τὴν ἴδια ἢ πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση. Κάθε μέλος ἐνὸς πολιτισμοῦ εἶναι λοιπὸν ἐξίσου στενὰ δεμένο μ' αὐτὸν ὅσο εἶναι καὶ ὁ ἰδεατὸς ταξιδιδῶτης μὲ τὸ τραινὸ του. Γιατὶ ἀπὸ τὴν ὥρα πού γεννιόμαστε τὸ περιβάλλον ἔκανε νὰ δεισιδύσει μέσα μας μὲ χίλιους τρόπους, συνειδητοῦς ἢ ἀσυνειδητοῦς, ἓνα περίπλοκο σύστημα ἀναφορᾶς ἀποτελούμενο ἀπὸ ἀξιολογικὲς κρίσεις, κίνητρα, ἐπιχεντρα ἐνδιαφέροντος καὶ ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἐπεξεργασμένη ἀποψη πού μᾶς ἐπιβάλλει ἢ ἐκκαίδευση γιὰ τὸ ιστορικὸ γίνεσθαι τοῦ πολιτισμοῦ μας· χωρὶς τὴν ἀποψη αὐτὴ ὁ πολιτισμός μας θὰ ἦταν ἀδιανόητος ἢ θὰ φαινόταν νὰ ἀντιφέσκει μὲ τὴν πραγματικὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου. Μετακινούμεστε στὴν κυριολεξία μαζί μὲ αὐτὸ τὸ σύστημα ἀναφορᾶς, καὶ ὅσες πολιτισμικὲς πραγματικότητες βρίσκονται ἔξω ἀπ' αὐτὸ γίνονται ἀντιληπτές μόνο μέσα ἀπὸ παραμορφώσεις πού ἐπιβάλλει τὸ σύστημα — ὅταν δὲν μᾶς κάνει ἀνίκανους ν' ἀντιληφθοῦμε ὅ,τιδήποτε.

Σὲ πολὺ μεγάλῳ βαθμῷ ἡ διάκριση μεταξὺ τῶν «πολιτισμῶν πού κινεῖται» καὶ τῶν «πολιτισμῶν πού ἀκίνητοῦν» ἐξηγεῖται μὲ τὴν ἴδια διαφορὰ θέσης, ἢ ὅποια ἀπὸ τὴ σκοπιά τοῦ ταξιδιδῶτη μας κάνει ἓνα κινούμενο τραινὸ νὰ φαίνεται ὅτι κινεῖται ἢ ὅτι ἀκίνητῃ. Μὲ μιὰ διαφορὰ, βέβαια,

ΤΡΑΙΝΟ
ΤΑΞΙΔΙΩΤΗΣ

της όποιας ή σημασία θά φανερωθεί δάοτελα την ήμέρα —μπορούμε ήδη νά διαβλέψουμε τή μακρινή έκευσή της— όπου θά προσπαθήσουμε νά διατυπώσουμε μιá θεωρία της σχετικότητας γενικευμένη με νόημα διαφορετικό από του Einstein, έννοοῦμε έφαρμοσμένη συγχρόνως στις φυσικές και κοινωνικές επιστημές: και στις μέν και στις δε όλα φαίνονται νά συμβαίνουν κατά τρόπο συμμετρικό άλλα αντίστροφο. Στην παρατηρητή του φυσικού κόσμου (όπως τὸ δείχνει τὸ παράδειγμα τοῦ ταξιιδιώτη) ἀκίνητα φαίνονται ὅσα συστήματα ἀναπτύσσονται πρὸς τή δική του κατεύθυνση, ἐνὼ τὰ ταχύτερα εἶναι ὅσα ἀναπτύσσονται σὲ διαφορετικές κατευθύνσεις. Τὸ ἀντίθετο συμβαίνει με τὸς πολιτισμούς, διότι αὐτοὶ μᾶς φαίνονται τόσο περισσότερο ἐνεργητικοὶ ὅσο περισσότερο μετακινοῦνται στήν ἴδια κατεύθυνση με τὸν δικό μας, ἐνὼ στάσιμοι φαίνονται ὅταν ὁ προσανατολισμός τους ἀποκλίνει. Στην περίπτωση ὅμως τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου ὁ παράγοντας ταχύτητα ἔχει μόνο μεταφορική ἀξία. Πιὰ νά γίνει εὔστοχη ή σύγκριση, ὀφείλομε νά τὸν ἀντικαταστήσουμε με τὸς παράγοντες *πληροφορία* και *σημασία*. Ἐέρουμε, λοιπόν, πὼς εἶναι δυνατόν νά συγκεντρώσουμε πολλὴ περισσότερες πληροφορίες γιὰ ἕνα τραῖνο που κινεῖται παράλληλα με τὸ δικό μας και με παραπλήσια ταχύτητα (ἔτσι μπορούμε νά παρατηροῦμε τὰ πρόσωπα τῶν ταξιιδιωτῶν, τὸς μετροῦμε κλπ.) παρὰ γιὰ ἕνα τραῖνο που μᾶς προσπερνᾷ ή τὸ προσπερνῶμε με πολλὴ μεγάλη ταχύτητα ή που μᾶς φαίνεται τόσο βραχύτερο ὅσο κινεῖται πρὸς ἄλλη κατεύθυνση. Στην ὀριακή περίπτωση περνᾷ τόσο γρήγορα, ὥστε μᾶς μένει μιὰ συγκεχυμένη ἐντύπωση ἀπ' ὅπου ἀποσιδιάζει ἀκόμη και ή ἐνδειξη της ταχύτητας· τὸ τραῖνο συμπτύσσεται σὲ ἕνα στιγμιαῖο θόλωμα τοῦ ὀπτικοῦ πεδίου· δὲν εἶναι πιὰ τραῖνο, δὲν σημαίνει τίποτα. Ὑπάρχει λοιπόν, ὅπως φαίνεται, μιὰ σχέση ἀνάμεσα στή φυσική ἔννοια της φαινομενικής κίνησης και σὲ μιὰν ἄλλη ἔννοια, ή ὅποια σχετίζεται ἐξίσου με τή φυσική, τήν ψυχολογία και τήν κοινωνιολογία: τήν ἔννοια

τοῦ πλήθους τῶν πληροφοριῶν τῶν ἰκανῶν νά περάσουν ἀνάμεσα σὲ δύο ἔτομα ή κοινωνίες ἀνάλογα με τή μικρή ή μεγάλη ποιολομορφία τῶν ἀντιστοιχῶν πολιτισμῶν τους.

Κάθε φορά, λοιπόν, που ἐργόμαστε νά χαρακτηρίσουμε ἕναν πολιτισμὸ ὡς ἀδρανῆ ή στάσιμο ὀφείλομε ν' ἀναρωτηθῶμε μήπως αὐτὴ ή φαινομενική ἀκίνησία προέρχεται ἀπὸ τή δική μας ἄγνοια τῶν συνειδητῶν ή ἀσυνειδητῶν ἐνδιαφερόντων του και μήπως αὐτὸς ὁ πολιτισμός, ἐπειδὴ διαθέτει κριτήρια διαφορετικά ἀπ' τὰ δικά μας, πέφτει, κατά τήν ἀποψή μας, θύμα της ἴδιας ψευδαίσθησης. Με ἄλλα λόγια θά φαινόμαστε ὁ ἕνας στὸν ἄλλον στερημένοι ἐνδιαφέροντος μόνο και μόνο ἐπειδὴ δὲν μοιάζουμε.

Ἐδῶ και δύο ή τρεῖς αἰῶνες ὁ δυτικός πολιτισμὸς ἔχει ἐπιδοθεῖ ὀλοκληρωτικά στὸ νά θέσει στή διάθεση τοῦ ἀνθρώπου ὄλο και πιὸ ισχυρὰ μηχανικά μέσα. Ἐὰν υἰοθετήσουμε αὐτὸ τὸ κριτήριο, τότε θά ἀναγορεύσουμε τήν κατὰ κεφαλήν διαθέσιμη ποσότητα ἐνεργείας σὲ ἔκφραση τοῦ ὕψους ή χαμηλοῦ βαθμοῦ ἀνάπτυξης τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν. Ὁ δυτικός πολιτισμός, με τή βορροιαμερικανική μορφή του, θά καταλάβει τήν πρώτη θέση, στή συνέχεια θά ἀκολουθοῦν οἱ εὐρωπαϊκοὶ πολιτισμοί, με ὀργανοῦς μιὰ μᾶζα ἀσιατικῶν και ἀφρικανικῶν πολιτισμῶν, οἱ ὀποῖοι γρήγορα θά γίνουν δυοδίκριτοι. Αὐτὲς λοιπόν οἱ ἑκατοντάδες ή χιλιάδες κοινωνιῶν, οἱ ὀποῖες ὀνομάζονται («πανἀπτωκτες») και «πρωτόγονες» και διαδύονται σ' ἕνα συγκεχυμένο σύνολο ὀταν τὲς ἀντιμετωπίζουμε με τὸν τρόπο που μὸλις ἐκθέσαμε (και που δὲν προσφέρεται διόλου γιὰ νά τις χαρακτηρίσει ὀρθά, ἐφόσον αὐτὴ ή γραμμὴ ἀνάπτυξης ή τὸς λείπει ή κατέχει σ' αὐτοῦς ἐντελῶς δευτερεύουσα θέση), τοποθετοῦνται οἱ μέν στὸν ἀντίποδα τῶν δε' ἔτσι, ἀνάλογα με τή σκοπιὰ που ἐπιλέξαμε θά ὀδηγηθοῦμε σὲ διαφορετικές κατατάξεις.

Ἐὰν τὸ ἐπικρατέστερο κριτήριο ἦταν ὁ βαθμὸς της ἰκανότητάς τους νά καθυποτάξουν και τὸ πιὸ ἐχθρικό γεωγραφικό περιβάλλον, ἀναμφίβολα οἱ Ἑσκιμῶοι ἀπ' τή μιὰ και οἱ Βε-

κρατηθούν σε έφεδρεία, αλλά πάντοτε μετασχηματισμένες με καινούργιο νόημα. Ο αίγυπτιακός πολιτισμός, του οποίου γνωρίζουμε τη σημασία για την άνθρωπότητα, γίνεται κατανοητός μόνο ως κοινό έργο της 'Ασίας και της 'Αφρικής, και τὰ μεγάλα πολιτικά συστήματα της αρχαίας 'Αφρικής, οι νομικές της κατασκευές, οι φιλοσοφικές της διδασκαλίες, που για πολλήν καιρό έμειναν κρυμμένες από τους Δυτικούς, οι πλαιστικές τέχνες της και ή μουσική της, οι οποίες έρευνούν μεθοδικά όλες τις δυνατότητες, όσες προσφέρει κάθε μέσο έκφρασης, άποτελούν όλες τους ένδειξεις ενός εξαίρετικά γόνιμου παρελθόντος. Έξάλλου αυτό έπιβεβαιώθηκε άμεσα από την τελειότητα της αρχαίας τεχνικής του όρει-χαλκου και του έλεφαντοστού, ή οποία υπερβαίνει κατά πολλή όλες τις τεχνικές, όσες δημιουργήσε ή Δύση σ' αυτούς τους τομείς κατά την ίδια έποχή. Ηδη αναφέραμε την άμερικανική συνεισφορά και δέν χρειάζεται να επανέλθουμε.

"Άλλωστε δέν πρέπει να έπιανερωόουμε τόσο πολλή την προσοχή μας σ' αυτές τις έπιμέρους συμβολές διότι κινδυνεύουν να μάς δώσουν τή διπλά έσφαλμένη έντύπωση ενός παγκόσμιου πολιτισμού παρελθού σαν τὸ κοστούμι του 'Αρλεκίνου. Τονίστηκαν υπερβολικά οι τίτλοι κυριότητας: των Φοινίκων για τή γραφή, των Κινέζων για τὸ χαρτί, τὸ μπαρούτι και τήν πυξίδα, των 'Ινδών για τὸ ρυαλί και τὸν χάλυβα... Αὐτὰ τὰ στοιχεία είναι λιγότερο σημαντικά από ό,τι ὁ τρόπος με τὸν ὁποῖο κάθε πολιτισμός τὰ συνομαδώνει, τὰ κρατᾷ ή τὰ άπορρίπτει. Έκείνο που δημιουργεί τήν πρωτοτυπία του καθενός τους έγκείται μάλλον στον ιδιαιτερο τρόπο του να λύνει τὰ προβλήματα, να τοποθετεί σε όρισμένη προοπτική άξίες οι οποίες είναι περίπου οι ίδιες για όλους τους άνθρωπους: διότι όλοι οι άνθρωποι χωρίς εξαίρεση κατέχουν μιὰ γλώσσα, κάποιες τεχνικές, μιὰ τέχνη, γνώσεις έπιστημονικού τύπου, θρησκευτικές δοξασίες, μιὰ κοινωνική, οικονομική και πολιτική οργάνωση. Όμως ή δοσολογία τους δέν είναι ποτέ άκριβώς ή ίδια για κάθε πολιτισμό, και διαφορετικά

και περισσότερο ή σύγχρονη έθνολογία μάλλον έπιμένει να άποκαλύπτει τις κρυφές πηγές αυτών των έπιλογών παρά να καταρτίζει ένα εύρετήριο ξεκομμένων γνωρισμάτων.

Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΑΥΤΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

“Ισως διατυπώσει κανείς αντιρρήσεις ενάντια σέ μια τέτοια έπιχειρηματολογία εξαιτίας τοῦ θεωρητικοῦ της χαρακτήρα. Θα πει δηλαδή ότι, στο έπιτεδο μιας άφηρημένης λογικῆς, κανείς πολιτισμός δέν είναι ίσως σέ θέση νά εκφέρει μιάν άντικειμενική κρίση για έναν άλλον πολιτισμό, έφόσον δέν μπορεί νά ξεφύγει άπ’ τόν έαυτό του και κατά συνέπεια ή έκτίμησή του παραμένει δέσμια ενός τελειόδικου σχετισμοῦ. Κοιτάξτε όμως γύρω σας· προσέξτε όσα συνέβησαν στον κόσμο έδῶ κι έναν αιώνα και δλας οι θεωρίες σας θα καταρρεύσουν. “Όλοι οι πολιτισμοί, άντι νά μένουν κλεισμένοι στον έαυτό τους, άναγνωρίζουν ό ένας μετά τόν άλλον τήν ύπεροχή τοῦ ενός άπ’ αυτούς, δηλαδή τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Δέν βλέπουμε ότι ό κόσμος δολόκληρος δαυείζεται βαθυρρόδον άπ’ αυτόν τις τεχνικές του, τόν τρόπο ζωῆς του, τις διασκεδάσεις του, μέχρι άκόμη και τὸ ντύσιμό του; “Όπως ό Διογένης άποδεικνυε τήν κίνηση βαδίζοντας, έτσι και ή ίδια ή πορεία τῶν άνθρώπινων πολιτισμῶν, άπό τις μεγάλες μάζες τῶν Άσιατῶν δς τις φυλές τις χαμένες μέσα στη βραζιλιανή ή αφρικανική ζούγκλα, άποδεικνυει μέ συνάνεση όμόφωνη και δίχως προηγούμενο στην ιστορία ότι μια άπ’ τις μορφές τοῦ άνθρώπινου πολιτισμοῦ ύπερέχει σέ σχέση μέ τις άλλες: εκείνο, για τὸ όποιο οι «ύπανάπτυκτες» χῶρες έπικρίνουν τις άλλες χῶρες στις διεθνείς συνειλεύσεις,

δέν είναι τὸ ὅτι αὐτὲς τὶς δυτικιοποιοῦν ἀλλὰ τὸ ὅτι δέν τοὺς παρέχουν ἀρκετὰ γρήγορα τὰ μέσα γιὰ νὰ δυτικοποιηθοῦν.

Ἄγγιζουμε ἐδῶ τὸ πιὸ καίριο σημεῖο τοῦ θέματός μας: δέν θὰ χρησίμεινε σὲ τίποτε τὸ νὰ θελήσουμε νὰ ὑπερασπιστοῦμε τὴν πρωτοτυπία τῶν ἀνθρώπινων πολιτισμῶν ἐνάντια σ' αὐτοὺς τοὺς ἴδιους. Ἐπιπλέον, εἶναι ἐξαιρετικά δύσκολο στὸν ἐθνολόγο νὰ κάνει μιά σωστὴ ἐκτίμηση ἐνὸς φαινομένου ὅπως εἶναι ἡ ἐξοικουμένηλευση τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ τοῦτο γιὰ διάφορους λόγους. Πρῶτα-πρῶτα ἡ ὑπαρξὴ ἐνὸς οἰκουμένου πολιτισμοῦ ἀποτελεῖ κατὰ πᾶσα πιθανότητα γηγενὸς μοναδικὸ στῆν ἱστορία ἢ προηγουμένα του θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθοῦν σὲ μιά μακρινὴ προϊστορία, γιὰ τὴν ὁποία δέν γνωρίζουμε σχεδὸν τίποτα. Ἐπειτα ἐπιπικρατεῖ μεγάλῃ ἀβεβαιότητα ὡς πρὸς τὴ συνέχεια τοῦ φαινομένου που ἐξετάζουμε. Εἶναι γεγονός ὅτι ἐδῶ καὶ ἐνέμισα αἰῶνα ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς τείνει νὰ ἐξαπλωθεῖ σ' ὅλον τὸν κόσμον, εἴτε στὸ σύνολό του εἴτε ὡς πρὸς μερικὰ βασικά στοιχεία του, ὅπως ἡ ἐκβιομηχάνισή· καὶ στὸν βαθμὸ που ἄλλοι πολιτισμοὶ προσπαθοῦν νὰ διατηρήσουν κάτι ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ τους κληρονομιά, τούτη ἢ προστάθεια περιορίζεται κατὰ κανόνα στὰ ἐποικοδομήματα, δηλαδὴ στίς πιὸ εὐθραστες πλευρὲς, γιὰ τὶς ὁποῖεςμποροῦμε νὰ υποθέσουμε ὅτι θὰ σωρθοῦν ἀπὸ τὶς βαθεῖες μεταβολὲς που πραγματοποιοῦνται. Ὅμως τὸ φαινόμενον διανύει ἀκόμα τὴν πορεία του καὶ ὡς τώρα δέν γνωρίζουμε τὴν τελικὴ ἐκβασή. Θὰ ὀλοκληρωθεῖ μὲ μιά πλήρη δυτικοποίηση τοῦ πλανῆτη σὲ ρωσικὲς ἢ ἀμερικανικὲς παραλλαγές; Θὰ ἐμφανισθοῦν μορφὲς συγκρητισμοῦ ὅπως διαφαίνεται ἡ δυνατότητά τους γιὰ τὸν ἰσλαμικὸ κόσμον, τὴν Ἰνδία καὶ τὴν Κίνα; Ἡ μήπως ἡ ροή τοῦ χειμάρρου φτάνει ἤδη στὸ τέρμα της καὶ θὰ ἀναστραφεῖ καθὼς ὁ δυτικὸς κόσμος εἶναι ἔτοιμος νὰ ὑποκύψει, ὅπως τὰ προϊστορικά τέρατα, σὲ μιά φυσικὴ ἐπέκτασή ἀσυμβίβαστη μὲ τοὺς ἔσω-τερικοὺς μηχανισμοὺς που διασφαλίζουν τὴν ὑπαρξή του; Ἐχοντας ὑπόψη μας ὅλας αὐτὲς τὶς ἐπιφυλάξεις θὰ προσπα-

θήσουμε νὰ σταθμίσουμε τὴ διαδικασία ἢ ὁποῖα ἐκτυλίσσεται μπροστὰ στὰ μάτια μας καὶ τῆς ὁποίας εἴμαστε, συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ, οἱ ἐνεργοὶ συνελεστές, οἱ βοηθοὶ ἢ τὰ θύματα.

Θ' ἀρχίσουμε μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι αὐτὴ ἢ προσχώρηση στὸν δυτικὸ τρόπο ζωῆς, ἢ σὲ μερικὲς ὀψεις του, δέν εἶναι καθόλου ἀβδόμητη, ὅπως θέλουν νὰ πιστεύουν οἱ Δυτικοί. Προέρχεται λιγότερο ἀπὸ ἐλεύθερη ἀπόφαση καὶ περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐλθεινὴ ἐπιλογῆς. Ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς ἔγερτο ἀπὸ τὴν στρατιῶτες του, τὰ ἐμπορικὰ γραφεῖα του, κατέστησε τοὺς στρατιῶτες του, τὰ ἐμπορικὰ γραφεῖα του, τὶς φυτεῖες του καὶ τοὺς ἱεραποστόλους του σ' ἐλόκληρο τὸν κόσμον· ἐπεεβῆ ἄμεσα ἢ ἔμμεσα στὴ ζωὴ τῶν ἔγχρωμων πληθυσμῶν· ἀνέτρεψε ἐντελῶς τὸν παραδοσιακὸ τρόπο ζωῆς τους εἴτε ἐπιβλάδοντας τὸν δικό του εἴτε δημιουργώντας συνθῆκες οἱ ὁποῖες θὰ συνετέφεραν τὴν καταστροφὴ τῶν ὑφιστάμενων πλαισίων χωρὶς νὰ τὰ ἀντικαταστήσουν μὲ ἄλλα. Οἱ λαοί, ὑποταγμένοι ἢ ἀποδιοργανωμένοι, δέν εἶχαν ἄλλη δυνατότητα, λοιπὸν, ἀπὸ τὸ νὰ δεχθοῦν τὶς λύσεις καὶ τὰ ὑποκατάστατα που τοὺς προσφέρονταν ἢ, ἐὰν δέν ἦσαν διατεθειμένοι γιὰ κάτι τέτοιο, ἤλπιζαν νὰ τὶς προσεγγίσουν ἀρκετὰ ὥστε νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ τὶς καταπολεμήσουν στὸ ἴδιο ἐπίπεδο. Ὅταν ὑπάρχει αὐτὴ ἡ ἀνισότητά στὸν συσχετισμὸ δυνάμεων οἱ κοινωνίες δέν παραδίδονται τόσο εὐκολα· ἡ δική τους Weltanschauung προσεγγίζει περισσότερο αὐτὴ τῶν φτωχῶν φυλῶν τῆς ἀνατολικῆς Βραζιλίας, ὅπου ὁ ἐθνογράφος Curt Nimuendaju κατάρψε νὰ τὸν υἰοθετήσουν καὶ ὅποτε ξαναγύριζε ἀνάμεσά τους, ἀφοῦ παρέμενε ἕνα διάστημα στὰ πολιτισμένα κέντρα, οἱ ἰθαγενεῖς ἐκλαιγαν ἀπὸ οἴκτο, γιὰτὶ σκέφτονταν τοὺς πόνους που θὰ εἶχε ὑποφέρει μακριὰ ἀπ' τὸν μοναδικὸ τόπον —τὸ χωριό τους— ὅπου θεωροῦσαν ὅτι ἡ ζωὴ ἀξίζει τὸν κόπον νὰ τὴ ζεῖ κανεὶς.

Ὅσοσο διατυπώνοντας αὐτὴ τὴν ἐπιφυλάξη δέν κάνουμε τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ μεταθέσουμε τὸ ζήτημα. Ἐὰν δέν εἶναι ἡ συναίνεση ἐκείνη που στηρίζει τὴν ὑπεροχὴ τῆς Δύσης,

μήπως είναι τότε αυτή ή μεγαλύτερη ενεργητικότητα που κατέχει ή Δύση και που άκριβώς της επέτρεψε να εκβιάσει τη συνάντηση; Ήδω φτάνουμε σε άδιέξοδο. Διότι αυτή ή ανισότητα δύναμης δεν αναφέρεται στο συλλογικό υποκείμενο, όπως τὰ γεγονότα της προσχώρησης που μόλις αναφέραμε. Είναι ένα αντικειμενικό φαινόμενο που μόνο με αντικειμενικές αιτίες μπορεί να εξηγηθεί.

Ήδω δεν πρόκειται να επιχειρήσουμε μια μελέτη της φιλοσοφίας των πολιτισμών· μπορούμε να στηρήσουμε σε τόνους δολόκληρους για τή φύση των αξιών που προβάλει ο δυτικός πολιτισμός. Θα επισημάνουμε μόνο τις πιο προφανείς αξίες, όσες επιδέχονται λιγότερη άμφισβήτηση. Φαίνεται ότι αυτές άναγχνονται σε δύο. Κατά την έκφραση του Leslie White, ο δυτικός πολιτισμός από τή μια επιδιώκει να αξάνει άναρκώς τήν ποσότητα της κατά κεφαλήν διαθέσιμης ενέργειας και από τήν άλλη να προστατεύει και να παρατείνει τήν ανθρώπινη ζωή· για να μη μακρηγορήσει θα θεωρήσουμε ότι ή δεύτερη έποψη άποτειεί παραλλαγή της πρώτης, έφόσον ή ποσότητα της διαθέσιμης ενέργειας αξάνεται σε άπόλυτες αξίες άνάλογα με τή διάρκεια και με τόν ενδιαφέρον του κάθε άτομου. Για ν' άποφύγουμε, λοιπόν, τις συζητήσεις θα δεχθοῦμε δίχως άλλο ότι αυτά τὰ χαρακτηρισριστικά μπορεί να συνοδεῦνται από αντίσταθμιστικά φαινόμενα, τὰ όποία κατά κάποιον τρόπο χρησιμοποιουν ως φρένα: π.χ. οι μεγάλες σφαγές, όπως ήσαν οι παγκόσμιοι πόλεμοι, και ή ανισότητα που επικρατεί στην κατανομή της διαθέσιμης ενέργειας άνάμεσα στα άτομα και τις τάξεις.

Εάν αυτό θεωρηθεί δεδομένο, διαπιστώνει κανείς άμέσως ότι, αν ο δυτικός πολιτισμός επιδόθηκε στα έργα αυτά με μίαν άποκλειστικότητα στην όποία ίσως έγκριται ή άδυναμία του, άσφαλώς δεν είναι ο μόνος. Όλες οι ανθρώπινες κοινωνίες από τους αρχαιότερους χρόνους ενεργοῦσαν προς τήν ίδια κατεύθυνση· και άκριβώς κοινωνίες που μακρινές και πολύ αρχαίες, που πρόθυμα θα τις εξισώναμε με τους

«άκριβους» λαούς της σύγχρονης εποχής, έπιτέλεσαν σ' αυτόν τόν τομέα τις πιο άποφασιστικές προόδους· σήμερα αυτοί έξακολουθούν να συνιστούν τόν μεγαλύτερο μέρος αυτού που ονομάζουμε πολιτισμό. Ήξαρτιόμαστε άκόμη από τις τεράστιες άνακαλύψεις οι όποιες χαρακτηρίζουν ό,τι άποκαλούμε, χωρίς καιμιά άπερβολή, νεολιθική επανάσταση, δηλαδή τή γεωργία, τήν κτηνοτροφία, τήν κεραμική, τήν ύφαντουργία. Ήδω και άκτω ή δέκα χιλιάδες χρόνια δεν έχουμε έπιφέρει παρά μόνο τελειοποιήσεις σ' όλες αυτές τις «τέχνες του πολιτισμού».

Είναι άλήθεια ότι μερικά πνεύματα έχουν τή λυπηρή τάση να έπιφυλάσσουν τόν προνόμιο της προστάθειας, της νοημοσύνης και της φαντασίας στις πρόσφατες άνακαλύψεις, ενώ αυτές που πέτυχε ή άνωρωτότητα στη «βάρβαρη» περίοδο της ήσαν τάχα προίόντα τύχης και γενικά είχαν μικρή αξία. Αυτό ή πάλη μάς φαίνεται τόσο σοβαρή και διαδεδομένη και έμποδίζει τόσο πολύ από τή φύση της τό να δοῦμε έπακριβώς τή σχέση μεταξύ των πολιτισμών, ώστε θεωρούμε άπαράιτητο να τήν διαλύσουμε έντελώς.